

ВИКЛИК ЧАСУ

УДК 330.3 : 330.15 : 342.25

РАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ЯК ВАГОМИЙ ЧИННИК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ПІДНЕСЕННЯ ТА ЗМІЦНЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ САМОДОСТАТНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

RATIONALIZATION OF NATURE USE AS AN IMPORTANT FACTOR SOCIO-ECONOMIC IMPROVING AND STRENGTHENING ENERGY SELF- SUFFICIENCY TERRITORIAL COMMUNITIES IN CONDITIONS OF DECENTRALIZATION

Михайло ХВЕСИК,

академік НААН України, доктор економічних наук, професор, Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», м. Київ

Mykhaylo KHVESYK,

Academician of the NAAS of Ukraine, Doctor of Economics, Professor, Public Institution «Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine», Kyiv

Василь ГОЛЯН,

доктор економічних наук, професор, Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», м. Київ

Vasyl' GOLYAN,

Doctor of Economics, Professor, Public Institution «Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine», Kyiv

Святослав КНЯЗЄВ,

кандидат економічних наук, Відділення економіки Національної академії наук України, м. Київ

Sviatoslav KNYAZYEV,

Candidate of Economics, Department of Economics of the National Academy of Sciences of Ukraine», Kyiv

Розглянуто передумови виникнення українського феномену «голландської хвороби» та переходу національної економіки на траєкторію «ресурсного прокляття», що вимагає вдосконалення системи фіскального регулювання природокористування й перегляду пріоритетів нарощення енергетичного потенціалу територіальних громад на базі комплексного використання місцевих природних ресурсів. Угоди державно-приватного партнерства визначено як пріоритетну інституціональну форму реалізації таких проектів в умовах децентралізації на основі підвищення ефективності переробки відходів сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва, а також відновлення потужностей малої гідроенергетики. Стимулювати залучення

гідроенергетичного потенціалу малих річок запропоновано через впровадження концесійного режиму користування землями водного фонду. Обґрунтовано доцільність підвищення енергетичної ефективності землекористування шляхом переробки відходів зернових і технічних культур, а не збільшення посівних площ сільськогосподарських культур енергетичного спрямування. Пропонується створення лісових кластерів на базі суб'єктів лісгосподарського підприємництва, органів місцевого самоврядування та фінансово-кредитних установ з метою зменшення втрат лісосировини й виготовлення деревних енергетичних ресурсів на основі переробки відходів деревини.

Ключові слова: природокористування, природні ресурси, енергетичний потенціал, відходи, державно-приватне партнерство, територіальна громада, децентралізація.

The preconditions appearance Ukrainian phenomenon of «Dutch disease» and the transition of the national economy on a trajectory of «resource curse» that requires improving the system of fiscal regulation nature use and review priorities of increasing energy potential of territorial communities through integrated use of local natural resources are considered. Public-private partnerships agreements as a priority institutional form of realization of projects for increasing the energy potential of territorial communities in conditions of decentralization based on increasing the efficiency of processing of a waste of agricultural and forestry production and recovery capacity of small hydropower are defined. Stimulate the use of hydropower potential of small rivers based on introduction of a concession regime of use water fund lands is proposed. Advisability increasing of energy efficiency of land use based on processing of a waste of grain and industrial crops and not increasing cultivated areas of energy direction agricultural crops is proved. Creation of forest clusters based on subjects of forestry business, local governments and finance and credit institutions for creation conditions for reducing losses forest raw and manufacturing energy wood from recycled waste wood are proposed.

Key words: natural use, natural resources, energy potential, waste, public-private partnership, territorial community, decentralization.

Постановка проблеми. Нинішня складна економічна ситуація в Україні переважно зумовлена надмірною залежністю національної економіки від зовнішніх факторів – значним імпортом паливно-енергетичних ресурсів, кон'юнктурними коливаннями на світових ринках продуктів хімічної промисловості і гірничо-металургійного комплексу та відтоком інвестицій в офшорні зони. При цьому економічна політика уряду як в умовах перехідного періоду, так і ринкових відносин не сприяла максимально ефективному використанню внутрішніх резервів соціально-економічного піднесення, в першу чергу наявних природних ресурсів, за винятком тих, що становили сировинну базу в експортоорієнтованих галузях.

Значна залежність української економіки від зовнішніх джерел постачання паливно-енергетичних ресурсів та висока енергомісткість виробництва більшості видів промислової продукції вимагають пошуку нових резервів посилення

енергетичного потенціалу як країни в цілому, так й окремих регіонів зокрема. Одним з таких резервів є підвищення ефективності використання земельних, лісових та водних ресурсів, а також відходів (вторинної сировини) в напрямі нарощення обсягів енергетичних ресурсів. При цьому підвищення енергетичної результативності господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу має відповідати вимогам екологічної безпеки та не призводити до виснажливого й розбалансованого природокористування.

З огляду на сказане виникла необхідність розробки організаційно-економічних механізмів екологізбалансованого використання водних, земельних, лісових ресурсів та поводження з відходами в процесі оптимізації енергетичного балансу України. Тобто з нових позицій має бути переглянута роль природних ресурсів у соціально-економічному піднесенні територіальних утворень і зміцненні енергетичної самодостатності територіальних громад в умовах децентралізації та реформи місцевого самоврядування.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Тривалий період у вітчизняній літературі та практиці регулювання природокористування домінували секторальний і галузевий підходи, що призвело до надмірно високого рівня природомісткості виробництва продукції та виснажливого й розбалансованого використання природно-ресурсного потенціалу. При цьому марнотратне природокористування відбувалося та триває й досі на фоні надмірної залежності національної економіки від зовнішніх джерел постачання паливно-енергетичних ресурсів [1; 8; 9]. Постає дилема: як раціоналізувати використання природного багатства і підвищити ефективність переробки вторинної сировини та зміцнити енергетичну самодостатність країни, регіонів і територіальних громад.

Цілі публікації. Аналіз основних тенденцій фіскального регулювання природокористування в контексті посилення впливу господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу на темпи соціально-економічного піднесення, визначення перспектив удосконалення партнерських відносин між державою та підприємницькими структурами у сфері природокористування, обґрунтування пріоритетних напрямів екологізбалансованого використання водних, земельних, лісових ресурсів та поводження з відходами для нарощення енергетичного потенціалу територіальних громад.

Виклад основного матеріалу. Історично так склалося, що природно-ресурсний потенціал відіграє вагомий роль у соціально-економічному розвитку України [8]. Валютні надходження від реалізації сировинних товарів, які є визначальною експортною складовою, впливають на стан поточного рахунку платіжного балансу й формування валютного курсу, а також на розмір валового внутрішнього продукту, викристалізовуючи таким чином український феномен «голландської хвороби» (зокрема, йдеться про гостру залежність національної економіки від експорту одного-двох різновидів сировинних товарів, які забезпечують лівову частку валютних надходжень).

Наявність рентної складової у сферах національного господарства, пов'язаних з освоєнням природно-ресурсного потенціалу, робить бізнес-проекти в них більш інвестиційно привабливими порівняно з іншими напрямками капіталовкладень [9]. Тому значна частка фінансових ресурсів у країні

направлена на розвиток та підтримку саме цих сфер, створюючи структурні макроекономічні диспропорції та звужуючи можливості для диверсифікації ризиків. За таких умов економіка прямує траєкторією «ресурсного прокляття» (тобто висока забезпеченість природними ресурсами, скоріше, стримує соціально-економічне піднесення, ніж сприяє йому) або шляхом зациклення на високоприбуткових сировинних сферах національного господарства.

Занижені порівняно з високорозвиненими країнами та деякими державами СНД нормативи плати за спеціальне використання природних ресурсів і ставки екологічних податків (екоресурсні платежі) не забезпечують, як і раніше, належного впливу господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу на соціально-економічне піднесення країни та окремих регіонів. Зокрема, частка надходжень такого роду платежів до бюджетів різного таксономічного рівня є незначною, великі природокористувачі-підприємства добувної та переробної промисловості не мають необхідних стимулів для підвищення рівня комплексності переробки природної сировини й впровадження ресурсозберігаючих технологій, органи місцевого самоврядування не здійснюють належної роботи щодо максимально можливого стягнення зборів за спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення.

За період з 1999 по 2013 рік у динаміці надходжень екоресурсних платежів до Зведеного бюджету України спостерігалася висхідна тенденція, котра, як правило, була зумовлена механічним збільшенням нормативів плати за спеціальне використання природних ресурсів та забруднення навколишнього природного середовища внаслідок їх індексації у зв'язку з інфляційними процесами [11]. Найбільш інтенсивно величина екоресурсних платежів до Зведеного бюджету України зросла у 2013 році порівняно з 2012 у зв'язку із суттєвим збільшенням надходжень плати за користування надрами (рис. 1).

Рис. 1. Надходження екоресурсних платежів та їх частка в доходах Зведеного бюджету України за 1999–2013 роки (розраховано за даними оперативного обліку Державної фіскальної служби України та Державної служби статистики України)

Незважаючи на чітку позитивну тенденцію, прямої кореляції надходжень екоресурсних платежів з динамікою їх частки в доходах Зведеного бюджету України не спостерігалось.

Внаслідок недосконалості існуючої системи податкового регулювання у сфері природокористування значна частина рентного доходу від використання природних ресурсів, що перебувають у державній власності, розчиняється у фінансових потоках корпоративних структур, а не спрямовується в бюджети різних рівнів.

Існують значні резерви щодо зростання надходжень екоресурсних платежів до Зведеного бюджету України за рахунок підвищення нормативів плати за спеціальне використання природних ресурсів та ставок екологічних податків до рівня держав постсоціалістичного табору, а за окремими видами природних ресурсів – і високорозвинених країн, оскільки нинішній рівень екоресурсних платежів не відображає реальної цінності природних ресурсів, які залучаються у відтворювальний процес, та величини збитків, завданих довкіллю.

Основною передумовою формування нової моделі податкового регулювання господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу мають стати зміни у базових нормативно-правових актах, а саме Бюджетному кодексі України (суттєве збільшення частки відрахувань екоресурсних платежів до бюджетів базового рівня); Податковому кодексі України (в частині перегляду принципів встановлення нормативів плати за спеціальне використання природних ресурсів – врахування ролі природного ресурсу у виробничому процесі); Земельному кодексі України (в частині розширення набору інструментів плати за трансакції із земельними ресурсами); Водному кодексі України (введення спеціального розділу, який передбачатиме інструменти економічного стимулювання раціонального водокористування).

Недостатній рівень позитивного впливу використання природних ресурсів на темпи соціально-економічного розвитку, особливо сільських депресивних територій, пов'язаний з відсутністю реальних прав у територіальних громадах розпоряджатися природними ресурсами на прилеглих територіях. Виходячи з необхідності підвищення вагомості природно-ресурсного чинника в соціально-економічному піднесенні сільських населених пунктів, проголошений стратегічний курс на децентралізацію влади та реформу місцевого самоврядування має обов'язково включати заходи щодо передачі у власність територіальних громад природних активів, розміщених на прилеглих територіях, що сприятиме зміцненню фінансової самодостатності місцевого самоврядування через збільшення надходжень природно-ресурсних платежів до бюджетів базового рівня та стане запорукою розвитку малого й середнього підприємництва.

Кардинально покращити ситуацію може внесення суттєвих змін у Закон України «Про державно-приватне партнерство», які розширять ареал співпраці місцевої влади з підприємницьким сектором, у тому числі з іноземними бізнесовими структурами. В першу чергу необхідно визначити всі можливі форми державно-приватного партнерства (угоди про розподіл продукції, концесія, оренда, лізинг, контракти на обслуговування або аутсорсинг, контракти

на управління, кластерна форма взаємодії влади та підприємницьких структур, створення різного роду асоціацій, формування інтегрованих підприємницьких об'єднань холдингового типу) через внесення змін до Розділу II названого законодавчого акта [5].

Державно-приватне партнерство – це симбіоз державних і приватних компаній для реалізації довгострокового інвестування. Воно сприяє, з одного боку, залученню приватного капіталу під гарантії держави, а з іншого – забезпечує соціальне партнерство держави й бізнесу, а також є альтернативою приватизації. В. Геєць переконаний, що настав час забути про політичні чвари і реалізувати соціо-державно-приватне партнерство в країні, де і кожна людина, і кожний державний службовець з повною віддачею працюють на країну, її суспільство і, зрештою, – на самих себе. В такому суспільстві, державі і бізнесі не повинно бути місця для тих, хто байдужий не тільки до всіх і всього, а й самого себе. Необхідно крокувати вперед, соціологізувати своє життя [1].

На жаль, у теперішній редакції статті 5 Закону України «Про державно-приватне партнерство» як форми державно-приватного партнерства розглядаються лише концесія та спільна діяльність, а також інші договори. Така розмитість (інші договори) і штучно звужена специфікація (визначення в якості форм здійснення державно-приватного партнерства лише концесії та спільної діяльності) не дають можливості територіальним громадам вибирати найбільш раціональні форми взаємодії з підприємницькими структурами і більше того – зберігають поле для непрозорих схем передачі в користування об'єктів комунальної інфраструктури, зокрема водогосподарської та водоохоронної [2].

Угоди державно-приватного партнерства мають також сприяти вирішенню проблем забезпечення енергетичної самодостатності територіальних громад, оскільки висока вартість імпортованих паливно-енергетичних ресурсів та непрозорість вітчизняного ринку вуглеводневої сировини роблять енергетичний чинник основною детермінантою підвищення рівня затратності виробництва більшості видів промислової продукції, надання різного роду послуг, у першу чергу газо- й теплопостачання, що не дає можливості запустити маховик соціально-економічного піднесення територіальних утворень. Частково проблему нарощення енергетичного потенціалу територіальних громад можна вирішити шляхом підвищення ефективності використання природних ресурсів для збільшення обсягів біомаси, яка використовуватиметься для виробництва паливно-енергетичних ресурсів. І саме інституціональна форма державно-приватного партнерства найбільшою мірою може активізувати підприємницьку активність у сфері забезпечення енергетичної територіальної самодостатності за рахунок збільшення обсягів біомаси, необхідної для виробництва різноманітних видів біологічного палива.

Україна володіє значним біоенергетичним потенціалом, який коливається в межах 27–37 млн тонн у. п. на рік, що становить 13–18 % споживання первинних видів палив у країні. Біомаса є недорогим та легкодоступним місцевим паливом, яке можна ефективно залучити до виробництва теплової і електричної енергії. Вартість біомаси як палива у перерахунку на одиницю енергії суттєво нижча, ніж природного газу. За рахунок біоенергетичних ресурсів можлива заміна викопного

палива за такими напрямками: виробництво тепла, транспортного палива, електроенергії. Окрім вирішення енергетичних проблем, використання біомаси може сприяти покращенню екологічної ситуації в країні. Це нейтральне паливо, застосування якого не підсилює парниковий ефект [10].

У Карпатському та Подільському економічних районах наявні всі передумови для відновлення та нарощення потенціалу розвитку малої гідроенергетики на основі використання місцевих водотоків. Монтаж сучасних установ малої гідроенергетики забезпечує значну економію органічного палива, відзначається нескладною технологією здійснення будівельних робіт. Сучасні технології використання гідроенергетичного потенціалу гірських та рівнинних річок передбачають високий рівень автоматизації процесів експлуатації обладнання, що дає можливість упереджувати і вчасно фіксувати негативний вплив на довкілля. Для непромислових регіонів відновлення потенціалу малої гідроенергетики дозволить створити необхідний страховий енергетичний запас на випадок форс-мажорних ситуацій із постачанням електроенергії із донедавна традиційних джерел. Також цей спосіб забезпечення енергією сприяє її здешевленню і, відповідно, підвищенню рентабельності виробництва.

Мала гідроенергетика є дієвою альтернативою існуючим джерелам енергозабезпечення в багатьох регіонах аграрної орієнтації. Шляхом правового оформлення окремих ділянок басейнів малих річок як об'єктів партнерських відносин між державою та підприємницькими структурами можливим є залучення інвестицій для будівництва та модернізації об'єктів малої гідроенергетики.

Формування програми освоєння гідроенергетичного потенціалу малих річок Карпатського та Подільського економічних районів має передбачати: створення відповідних виробничо-господарських структур (малі підприємства, акціонерні товариства, холдингові компанії); прийняття нормативних документів, які регулюватимуть взаємовідносини малих енергокомплексів й енергосистем; застосування інструментів прямого економічного стимулювання шляхом фінансування робіт зі створення техніко-технологічної бази для освоєння гідроресурсів; часткове фінансування виробників обладнання, надання пільгових кредитів і низькопроцентних позик з бюджету на його розробку і впровадження [3].

Нарощення енергетичного потенціалу окремих територій потребує розробки організаційно-економічного механізму стимулювання розвитку об'єктів малої гідроенергетики в окремих районах Карпатського та Подільського економічних районів шляхом створення за участю органів місцевого самоврядування, підприємницьких структур та фінансово-кредитних установ державно-приватних партнерств, а також передачі ділянок малих водотоків у концесію, надання допомоги підприємницьким структурам, які спеціалізуються на гідроенергетичній діяльності, у вигляді податкових преференцій та компенсації частини відсотків при отриманні кредитів комерційних банків.

В останні роки посилилася енергетична спрямованість вітчизняного агропромислового виробництва, що збільшило площі культур, які виступають сировиною для виробництва енергетичних матеріалів. З одного боку, це знижує

рівень продовольчої безпеки держави, а з іншого – призводить до посилення процесів виснаження ґрунтів. За період з 1990 по 2014 рік відбулися значні зрушення в динаміці посівних площ ріпаку. Так, у 1990 році цей показник становив 90 тис. га, 2000 – 214, 2010 – 907, у 2014 р. – 882 тис. га (рис. 2).

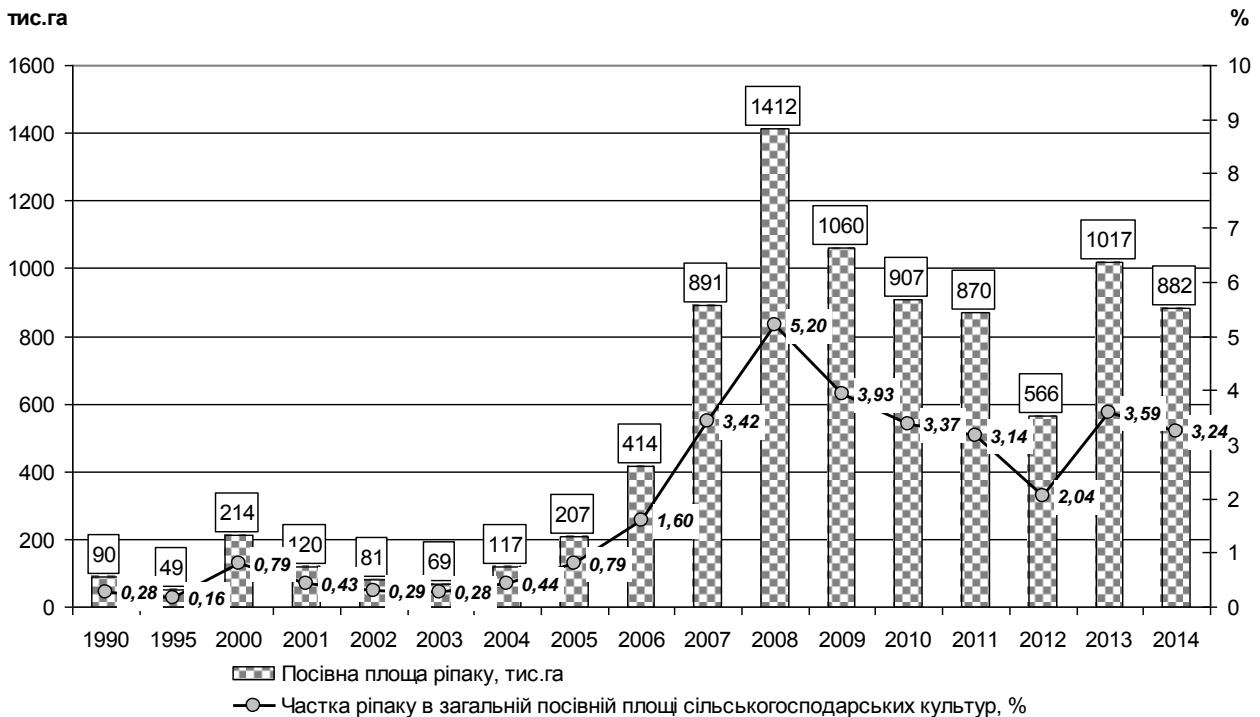

Рис. 2. Динаміка посівної площі ріпаку та її частки в загальній посівній площі сільськогосподарських культур, по роках (розраховано за даними Державної служби статистики України)

За період з 1990 по 2014 рік найбільша посівна площа ріпаку мала місце у 2008 році і становила 1412 тис. га. Саме цей рік відзначався відносною макроекономічною стабільністю в Україні, що відповідним чином відобразилося на величині посівів ріпаку. Якщо у 1990 році цей показник дорівнював 0,28 %, у 2005 році – 0,79, то у 2008 році – 5,2 % від загальної посівної площі сільськогосподарських культур.

Це свідчить про те, що рослинницька підгалузь в Україні поступово переорієнтовується з продовольчої на енергетичну спрямованість. Загальновідомо, що ріпак є сировиною для виробництва біодизеля. Одним з аргументів недоцільності збільшення обсягів виробництва ріпаку є те, що використання біодизельного палива не дає гарантії скорочення викидів в атмосферу токсичних і парникових газів. Викиди від згорання біопалива, виготовленого з кукурудзи або насіння ріпаку, є більш руйнівними для атмосфери планети, ніж від згорання аналогічної кількості нафти і газу [6].

З огляду на сказане, сьогодні важливого значення набуває формування механізму нарощення енергетичного потенціалу на основі використання сільськогосподарської сировини і зменшення при цьому масштабів енергетичної спрямованості сільського господарства в цілому.

У Поліському економічному районі наявні сприятливі передумови для більш ефективного використання земельних ресурсів для нарощення

енергетичного потенціалу, що не призведе до посилення енергетичної спрямованості сільськогосподарського виробництва в цілому. Такого результату можна досягнути, відновивши посіви льону олійного [4].

На сьогодні є достатньо районованих сортів льону олійного для отримання насіння в межах 20 ц/га. Реальні економічні розрахунки вказують на те, що ця культура для зони Полісся є набагато рентабельнішою, ніж ріпак, кукурудза, лише при використанні насіння за умови, якщо екологічні служби почнуть відслідковувати негативний вплив від сучасного господарювання в Україні. Єдиною проблемою при вирощуванні льону олійного залишається відпрацювання технології та технічних засобів при його збиранні, адже дослідження показують, що на сьогодні втрати насіння сягають до 50 % через високу стеблову частину.

Спостереження за ростом льону олійного на ділянках Волинської науково-дослідної станції свідчать, що стеблова частина більшості сортів цієї культури за параметрами не поступається льону-довгунцю і становить 60–85 см. А сорт «Сонячний» Республіки Білорусь взагалі дивує висотою до 125 см. Тобто показники максимального збору всього врожаю, його переробки вказують на значні резерви підвищення рентабельності цієї культури. Окрім цього, створення виробничих підприємств із глибокої переробки має важливе соціальне значення, адже потребує великої кількості фахівців, що суттєво підвищить зайнятість населення [4]. Значна довжина стеблової частини також свідчить про великі перспективи нарощення обсягів виробництва енергетичних матеріалів на основі використання льонотрести.

Доцільним є також відновлення індустрії виробництва льону-довгунця. Після відділення насіння льону та первинної обробки для вилучення льоноволокна (чесання, тіпання) утворюється костриця, яка може бути використана при виготовленні брикетів для опалення. Раніше всю кострицю без залишку спалювали на невеликих теплових електростанціях. Потім з підключенням льоно- та коноплезаводів до державних електромереж потреба в костриці як у паливі значно зменшилася і виникла необхідність у пошуку нових шляхів її утилізації. Кострицю почали використовувати для виробництва костроплит і брикетів [7].

Стратегічні напрями збільшення площ посівів льону олійного мають передбачати: розробку механізмів нарощення обсягів прямих та фінансових інвестицій у всі без винятку ланки льонопродуктового ланцюга; відродження вітчизняної індустрії сільськогосподарського машинобудування в частині виробництва льонозбиральних комбайнів; стимулювання суб'єктів аграрного підприємництва до перегляду власної спеціалізації, виходячи з відповідності посівів льону олійного наявним природно-кліматичним умовам; державну фінансову підтримку сучасних форм аграрного бізнесу, які спеціалізуватимуться на посівах цієї культури; формування агропромислового кластеру зі спеціалізацією вирощування та первинної переробки льону олійного.

Враховуючи недостатній рівень концентрації інвестиційних ресурсів, необхідно формувати інтегровані підприємницькі структури, в тому числі із участю іноземних інвесторів. Для використання потенціалу осушених

сільськогосподарських угідь у гумідній зоні і збільшення посівів льону доцільно створювати біоенергетичні агроєкосистеми, що передбачають різні сценарії галузевої структури аграрного виробництва, зокрема одночасне отримання значних обсягів готової для споживання сільськогосподарської продукції та тієї, що виступить сировиною для виробництва енергетичних ресурсів.

На сільських депресивних територіях, особливо у багатолісних районах, більш раціональне використання відходів лісосічного виробництва та неліквідної деревини, що утворюється при проведенні суцільних і вибіркових рубок, шляхом виробництва деревних енергетичних ресурсів дозволить суттєво зменшити потребу в природному газі (сформулюються передумови для заміни газових котлів твердопаливними), ціна на який за останній період значно підвищилася, в результаті чого він став все менш доступним для сільських мешканців та опалення об'єктів соціальної інфраструктури села [9].

Найбільша маса деревинних відходів як сировини для виробництва енергетичних ресурсів має місце у Волинській (24,6 тис. т у. п.), Житомирській (69), Закарпатській (31), Івано-Франківській (26), Київській (32,5), Львівській (28,8), Рівненській (33,9), Сумській (22,6), Чернівецькій (21,2) та Чернігівській (43,7 тис. т у. п.) областях [10].

На сьогодні більшість лісосічних відходів на лісосіках на місцях первинної переробки деревини спалюється, що призводить до додаткових викидів вуглекислого газу та підриває потенціал забезпечення енергетичної самодостатності окремих регіонів, у першу чергу багатолісних районів. Використання лісосічних відходів має стати складовою комплексного використання лісоресурсного потенціалу.

У цілому закладення стимулів комплексного використання лісоресурсного потенціалу через збільшення обсягів виробництва деревних енергетичних матеріалів передбачається проводити поетапно.

Перший з них має бути спрямований на подолання кризового становища в галузях лісового комплексу, стабілізацію та створення умов для економічного зростання на основі розробки методологічних і методичних підходів до реформування комплексу, забезпечення збалансованого виробництва та лісоспоживання.

Другий етап передбачає ефективне вирішення завдань структурної перебудови лісових галузей та перехід на застосування переважно економічних механізмів стимулювання масштабного використання відходів лісосічного виробництва для виготовлення паливних деревних матеріалів.

Третій етап спрямований на комплексне використання лісоресурсного потенціалу на основі виділення нових структурних підрозділів, створення екологічно безпечних та ефективних виробництв, задоволення потреб територіальних громад в енергетичних ресурсах, які дадуть можливість забезпечити масову заміну газових котлів на твердопаливні.

Для реалізації перерахованих заходів із стимулювання переробки деревинних відходів необхідно доповнити положення глави 19 Лісового кодексу України «Економічне стимулювання заходів щодо розширеного відтворення лісів» такими інструментами: надання податкових пільг, тимчасового або

повного звільнення від оподаткування тих виробників, які створюють нові або розвивають існуючі виробництва, пов'язані з переробкою відходів деревини та виробництвом енергетичних матеріалів на основі використання інноваційної техніки й технологій; формування державного замовлення на окремі види продукції лісового комплексу, що виступають складовою енергетичної безпеки держави; підтримка розробки механізму державно-приватного партнерства щодо використання лісосировинного потенціалу та відходів лісосічного виробництва для виготовлення деревних енергетичних матеріалів [12].

Для налагодження масової переробки відходів лісосічного виробництва, порубкових решток та неліквідної деревини варто створювати державно-приватні партнерства, де державний партнер (державне лісогосподарське підприємство) виступатиме постачальником деревинних відходів, а приватний партнер забезпечуватиме виробництво деревних енергетичних ресурсів. Необхідно включити до сфер застосування угод державно-приватного партнерства із внесенням відповідних змін у Закон України «Про державно-приватне партнерство» окремі види лісогосподарської діяльності з метою нарощення виробництва деревних енергетичних ресурсів, а саме: заготівлю та переробку неліквідної деревини; виготовлення паливних пелетів на основі використання відходів лісосічного виробництва.

Для налагодження заготівлі та переробки неліквідної деревини й порубкових решток, які утворюються на місці проведення різноманітних видів рубок, найбільш прийнятною формою державно-приватного партнерства є лісогосподарський кластер за участю представників територіальних громад, суб'єктів приватного лісогосподарського підприємництва, постійних лісокористувачів. Інноваційним ядром лісогосподарського кластера повинні бути спеціалізовані лісогосподарські підприємства, які мають достатній виробничо-технічний та організаційний потенціал для невиснажливого ведення лісового господарства.

Важливою складовою нарощення виробництва деревних енергетичних ресурсів для задоволення місцевих потреб та експортних поставок є укладання угод оренди та концесії між постійними лісокористувачами й приватними підприємницькими структурами, що дозволить створити нові робочі місця, більш ефективно використати ренатуралізовані під час кризи 90-х років сільськогосподарські угіддя й сформувати базу плантаційного лісівництва.

ВИСНОВКИ

Посилення позитивного впливу господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу на темпи соціально-економічного піднесення країни та зміцнення господарської самодостатності економіки регіонів й особливо сільських населених пунктів залежить від перегляду чинної системи встановлення нормативів плати за спеціальне використання природних ресурсів та ставок екологічних податків за забруднення довкілля в бік її зближення з аналогічними системами високорозвинених країн, надання територіальним громадам реальних прав розпоряджання природними ресурсами прилеглих територій і розширення переліку угод державно-приватного партнерства щодо

використання окремих складових місцевого природно-ресурсного потенціалу та переробки відходів.

Перманентний дефіцит енергетичних ресурсів, зумовлений високим рівнем енергомісткості виробничого сектору національної економіки, та загострення суперечностей з основним зовнішнім постачальником паливно-енергетичних ресурсів вимагають застосування наявних резервів нарощення енергетичного потенціалу за рахунок підвищення енергетичної ефективності залучення водних, земельних, лісових ресурсів та поводження з відходами, зокрема використання вторинної сировини. Це дасть можливість в умовах поглиблення децентралізації управління соціально-економічними процесами значною мірою вирішити енергетичні проблеми територіальних громад.

Зміцненню енергетичної самодостатності окремих регіонів, зокрема областей Карпатського та Подільського економічних районів, сприятиме технічне переоснащення діючих та будівництво нових об'єктів малої гідроенергетики. Інституціональною передумовою інвестиційного забезпечення проектів модернізації та реконструкції останньої має стати впровадження концесійного режиму використання окремих ділянок річок на принципах строковості й платності. Така форма партнерських відносин між власником природних ресурсів та підприємницькою структурою, яка спеціалізується на гідроенергетичному бізнесі, дасть можливість зберегти державну та комунальну форми власності на водний і водогосподарський об'єкти.

Незважаючи на стрімкий розвиток аграрного сектору України у зв'язку зі збільшенням експорту сільськогосподарської сировини та продуктів її первинної переробки, посиленням енергетичної спрямованості сільськогосподарського виробництва внаслідок розширення посівної площі сільськогосподарських культур, які виступають сировиною для виробництва біологічного палива, необхідним є формування інструментарію стимулювання ефективнішого використання біомаси, що утворюється на основі первинної переробки зернових і технічних культур. Тобто нарощення енергетичного потенціалу окремих територіальних громад має бути направлене на комплексне використання вторинної сільськогосподарської сировини, а не посилення енергетичної спрямованості аграрного сектору у цілому. Динаміка посівів зернових і технічних культур свідчить про наявність висхідного тренду, що дає підстави прогнозувати збільшення обсягів біомаси для виробництва енергетичних матеріалів як у короткостроковій, так і довгостроковій перспективі. Пріоритетним напрямом нарощення обсягів вторинної сировини для виробництва енергетичних матеріалів є відновлення індустрії льонарства, зокрема посівів льону олійного.

Збільшення виробництва деревних енергетичних ресурсів безпосередньо пов'язане з консолідацією зусиль органів місцевого самоврядування та суб'єктів підприємницької діяльності через встановлення партнерських відносин між ними шляхом укладання угод державно-приватного партнерства, які передбачають участь підприємницьких структур у фінансуванні проектів поглибленої переробки деревини та підвищення рівня комплексності використання відходів лісосічного виробництва. На жаль, чинне законодавство надзвичайно уніфікувало перелік видів діяльності та активів, стосовно яких можуть укладатися відповідні

угоди, що унеможливило б бізнес-альянс територіальних громад і суб'єктів лісогосподарського підприємництва в напрямі виробництва лісогосподарської та деревообробної продукції з високою часткою доданої вартості.

Отже, в основу економічного регулювання природокористування має бути закладено концепт розширеного відтворення природно-ресурсного і нарощення асиміляційного потенціалу при одночасному зміцненні енергетичної самодостатності територіальних громад на основі впровадження організаційно-економічних механізмів екологізбалансованого використання водних, земельних, лісових ресурсів та поводження з відходами, що дасть можливість підвищити ефективність переробки відходів сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва, відновлення традиційної спеціалізації поліських адміністративних районів і сформуванню передумови для поступового зменшення посівних площ сільськогосподарських культур енергетичного спрямування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Геєць В.М. *Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку* / В.М. Геєць ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. – К., 2009. – 864 с.
2. Голян В. *Державно-приватне партнерство як базова інституціональна передумова капіталізації природних ресурсів в умовах децентралізації* / В. Голян // *Економіст*. – 2015. – № 9. – С. 4–7.
3. Голян В.А. *Інституціональне середовище водокористування: сучасний стан та механізми вдосконалення : [монографія]* / В.А. Голян. – Луцьк : Твердиня, 2009. – 592 с.
4. Дідух В. *Кластерна модель розвитку окремих галузей – основний резерв створення робочих місць на Волині* / В. Дідух // *Економіст*. – 2014. – № 10. – С. 4–5.
5. Закон України «Про державно-приватне партнерство» № 2404-VI від 01.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>.
6. Михайлюк О. *Агроекологічні та економічні наслідки вирощування ріпаку і виробництва біодизеля на Півдні України [Електронний ресурс]* / О. Михайлюк. – Режим доступу : <http://od.niss.gov.ua/articles/482>.
7. Соболев О.А. *Одержання нових видів продукції з відходів виробництва луб'яних культур* / О.А. Соболев, К.М. Клевцов, Л.О. Соболева // *Сільськогосподарські машини*. – 2011. – Вип. 21; Том 2. – С. 101–106.
8. *Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів: національна доповідь / за ред. акад. НАН України Е.М. Лібанової, акад. НААН України М.А. Хвесика*. – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. – 776 с.
9. *Формування інституціонального середовища підприємницької діяльності у сфері природокористування: інвестиційно-інноваційний аспект : монографія* / М.А. Хвесик, В.А. Голян, Ю.М. Хвесик, С.М. Демидюк; НАН України, Рада по вивч. продукт. сил України. – Луцьк : Твердиня, 2010. – 486 с.
10. Харчук Л.В. *Розвиток біоенергетичного сектору як ключовий фактор досягнення енергетичної безпеки в Україні* / Л.В. Харчук // *Агросвіт*. – 2015. – № 22. – С. 73–76.

11. Хвесик М. Формування нової моделі фіскального регулювання природокористування: інституціональні передумови, методологічне забезпечення та практичні рекомендації / М. Хвесик, В. Голян, В. Бардась // *Економіст*. – 2013. – № 9. – С. 4–13.

12. Хвесик М.А. Комплексне використання лісоресурсного потенціалу: механізм стимулювання, інституціональне та інноваційно-інвестиційне забезпечення : [монографія] / М.А. Хвесик, О.М. Шубалий, Н.М. Василик. – К. : ДКС, 2011. – 498 с.

REFERENCES

1. Heiets' V.M. *Society, state, economy: fenomenologiya of co-operation and development* / V.M. Heiets' ; NAN of Ukraine ; In-t of economic and prognozuv. NAN of Ukraine. it is. – K., 2009. – 864 p.

2. Golyan V. *Derzhavno-privatne partnership as base institucional'na precondition of capitalization of natural resources in the conditions of decentralization* / V. Golyan // *Economist*. – 2015. – № 9. – P. 4–7.

3. Golyan V.A. *the Institucional'ne environment of water consumption: modern state and mechanisms of perfection* : [monograph] / V.A. Golyan. – Lutsk : Stronghold, 2009. – 592 p.

4. Didukh V. *Cluster model of separate fields development is the main backlog of job creation in Volyn* / V. Didukh // *Economist*. – 2014. – № 10. – P. 4–5.

5. The Law of Ukraine «On public-private partnership» № 2404-VI of 01.07.2010 [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>.

6. Mikhailyuk A. *Agro Environmental and economic implications of cultivation of rapeseed and biodiesel production in the south of Ukraine* [Electronic resource] / A. Mikhailyuk. – Access mode : <http://od.niss.gov.ua/articles/482>.

7. Sobolev O.A. *Obtaining new products from wastes of Bast Crops* / O.A. Sobolev, K.M. Klevtsov, L.O. Sobolev // *Agricultural machinery*. – 2011. – Vol. 21; Volume 2. – P. 101–106.

8. *Socio-economic potential of the sustainable development of Ukraine and its regions: national report* / ed. Acad. EM NAS Ukraine Libanova, Acad. NAAS of Ukraine, M.A. Khvesyka. – K. : DU IEPSR Sciences of Ukraine, 2014. – 776 p.

9. *Formation institutional environment of business activities in environmental management: investment and Innovation: monograph* / Khvesyuk M.A., Holyan V.A., Khvesyuk, Yu.M. Demydyuk ; NAS of Ukraine, Council on Explore. product. Forces of Ukraine. – Lutsk: Stronghold, 2010. – 486 p.

10. Kharchuk L.V. *The development of the bioenergy sector as a key factor in achieving energy security in Ukraine* / L.V. Kharchuk // *Agrosvit*. – 2015. – № 22. – P. 73–76.

11. Khvesyuk M. *Development of a new fiscal model of environmental management, institutional background, methodological support and practical advice* / Khvesyuk M., V. Golyan, V. Bardas // *Economist*. – 2013. – № 9. – P. 4–13.

12. Khvesyuk M.A. *Seamless lisoresourcesnoho capacity: mechanism of incentives and institutional innovation and investment support* : [monograph] / M.A. Khvesyuk, O.M. Shubalyy, N.M. Vasiliko. – K. : DKS, 2011. – 498 p.